mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

27 Mayıs Darbesi Sonrası Türkiye'de Yeni Rejimin Oluşturulması: Yassıada Mahkemeleri ve Anayasal Siyaset

Sinan Yıldırmaz, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-2992-7451
E-Posta: sinany@istanbul.edu.tr

Öz

1961 Anayasası tartışmalarının yapıldığı günlerde "Suçsuz Anayasa" başlıklı bir makale yayınlayan Mümtaz Soysal, 1924 Anayasası'nın Demokrat Parti'nin (DP) otoriter siyasetinin bir sebebi veya dayanağı olup olmadığını tartışır. Soysal'a göre suçlu olan Anayasa değil genel anlamda yasaların nasıl uygulandığı veya uygulanmadığıdır. Buna rağmen özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi ardından iktidardan düşürülen siyasetçilerin yargılanacağı Yassıada Mahkemeleri, DP yöneticilerinin 1924 Anayasası'na aykırı davranışlarının tartışıldığı önemli bir zemin haline gelmiştir. Bu zemin Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki çerçevesinin ve böylelikle de rejiminin yeniden oluşturulmasına yönelik bir tartışma ile de birlikte ilerlemiştir. Bu çalışmada, özellikle Yassıada Mahkemeleri üzerinden Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 darbesi ardından nasıl bir rejim değişikliği tartıştığı ve bu rejim değişikliğinin nasıl meşrulaştırıldığı analiz edilecektir. Özellikle Yassıada Mahkemeleri'nde, Anayasaya karşı işlenen suçların nasıl tanımlanmış olduğu, yeni dönemde yeni devletin yeni yasal rejiminin ne tür bir içerikte oluşturulmaya çalışıldığının da ipuçlarını sunacaktır.

Hukuki ve yargısal mekanizmaların rejim değişikliklerinde oynadığı kritik rolü vurgulamak için hukuk ve siyaset etkileşiminin görülebileceği Yassıada duruşmalarının tutanakları incelenmiştir. Mahkemeler sırasında 1924 Anayasası'nın eksiklikleri ve otoriter uygulamalara olanak tanıdığı yönündeki eleştiriler tartışılırken, darbenin ardından hızla hazırlanan 1961 Anayasası, hukuki çerçeveyi daha demokratik bir temele oturtmayı amaçlamıştır. Bu anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirmiş, Anayasa Mahkemesi gibi özerk kurumlar kurarak yürütmenin yetkilerini sınırlandırmıştır. Hazırlık sürecinde akademisyenler, askerler ve siyasi aktörler arasındaki tartışmalar, anayasal reformların hem geçmiş rejimle hesaplaşmayı hem de yeni bir meşruiyet arayışını yansıttığını göstermektedir.

Bu bağlamda, çalışma hem 1924 Anayasası'nın Cumhuriyet'in temel ilkelerini nasıl şekillendirdiğini hem de Demokrat Parti iktidarının bu ilkelerden nasıl saparak anayasal krizlere yol açtığını anlamaya çalışmaktadır. Yassıada duruşmaları, sadece yeni rejimin şekillendirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda eski rejimi de yeniden tanımlamıştır. Zira bu yeniden tanımlama gerçekleştirilemediği takdirde Anayasayı ihlal uygulamalarının tanımlanması da oldukça zorlaşmaktadır. Darbenin

Makale Gönderim Tarihi: 16.01.2025, Makale Kabul Tarihi: 22.02.2025

hemen ardından başlayan yoğun ve hızlı Anayasa yazma girişimleri, yeni dönemi tanımlarken, eski rejimin temel niteliklerini de yeni baştan biçimlendirmekte ve aslında müdahalenin meşruiyetini bu yeni değiştirilmiş tanım üzerinden yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, 1961 Anayasası, 1924 Anayasası, Yassıada Mahkemeleri, Siyasal Rejim ve Hukuk.

The Making of the New Regime in the Wake of 27 May Coup: Yassıada Trials and Constitutional Politics

Abstract

During the debates surrounding the drafting of the 1961 Constitution, Mümtaz Soysal published an article titled 'Innocent Constitution,' questioning whether the 1924 Constitution was a cause or justification for the Democrat Party's (DP) authoritarian politics. According to Soysal, the issue lay not with the Constitution itself but with the broader context of how laws were implemented—or not implemented. Nevertheless, following the May 27, 1960 coup, the Yassıada Trials, in which ousted DP politicians were prosecuted, became a key platform for examining their alleged violations of the 1924 Constitution. These trials also sparked broader debates about reshaping the legal and political framework of the Republic of Turkey.

This study focuses on how the Yassıada Trials highlighted debates about regime change following the May 27 coup and the process by which this change was legitimized. The trial records, particularly the framing of constitutional violations, offer insights into the legal content and principles formulated for the emerging state and its legal regime. To emphasize the critical role of legal and judicial mechanisms in facilitating regime changes, this study examines the transcripts of the Yassıada hearings, where the interaction between law and politics is clearly evident. The trials addressed the deficiencies of the 1924 Constitution and its purported facilitation of authoritarian practices. Meanwhile, the 1961 Constitution—drafted in the aftermath of the coup—sought to establish a more democratic legal framework. This included reinforcing the principle of separation of powers and creating autonomous institutions, such as the Constitutional Court, to limit executive authority.

The discussions among academics, military leaders, and political actors during the drafting of the 1961 Constitution reflect a dual aim: reconciling with the previous regime's shortcomings and seeking legitimacy for the new order. This study

examines how the 1924 Constitution shaped the foundational principles of the Republic and how the Democrat Party deviated from these principles, leading to constitutional crises and the undermining of foundational principles.

The Yassıada Trials not only helped shape the new regime but also redefined the old one. Without this redefinition, identifying and prosecuting constitutional violations would have been extremely difficult. The rapid drafting of the 1961 Constitution, which began immediately after the coup, served to both define the new era and reconfigure the core attributes of the previous regime. This reconfiguration ultimately provided the basis for legitimizing the intervention, based on a newly articulated understanding of the state's constitutional framework.

Keywords: 27 May 1960 Coup, 1961 Constitution, 1924 Constitution, Yassıada Trials, Political Regime and Law

Giriş

Askeri müdahaleler, "Cumhuriyet" rejiminin nasıl geliştiğinin Türkiye siyaseti içerisinde tanımlanması açısından önemli çıkış noktalarıdır. Rejimin unsurlarının Osmanlı'dan başlayarak oluşmasında, kurucu ideolojinin tanımlanmasında ve ardından toplumsal/demokratik alanın oluşturulup sınırlandırılmasında darbeler neredeyse bugün bile temel çerçeveyi oluşturur. Askeri müdahaleler ve anayasal düzen ilişkisi, her bir müdahale ardından yeniden düzenlenirken, devlet ve vatandaşlar arasındaki asli sözleşme olarak yeni bir meşruiyet zeminin kurulmasına da hizmet etmektedir. Haldun Gülalp (1993: 44), darbeler ve ardından kurulan siyasal rejimin sermaye birikim rejiminde yaşanan dönüşüm ile olan ilişkisine değindiği çalışmasında, Türkiye'de devletin sürekliliğinin, hükümetlerin ve rejimin değişmesine bağlı olduğu söyler. Hükümetlerin sermaye birikimi sürecinde yaşanan dönüşümü yönetebilmesi ise politik meşruiyetlerinin gücü ile ilişkilidir ve bu gücün kaybedilmesi durumunda dönüşümü gerçekleştirme işlevini kurucu felsefede kendisine güçlü bir yer bulan ordunun üstlendiğini ve yeni sermaye birikimi rejimine uygun bir iktidar bloğunu bu meşruiyete dayanarak devlet yönetimine getirdiği ileri sürülebilir. 27 Mayıs 1960 darbesi de bu durumun açık bir örneğini oluşturmaktadır.

Türkiye'de darbelerin sürekliliği, yalnızca siyasal krizlerin çözümlenmesine yönelik bir mekanizma değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısındaki sürekliliğin korunması amacını taşır. 27 Mayıs 1960 darbesi, bu bağlamda hem siyasal hem de kurumsal bir yeniden yapılanma hamlesi olarak görülebilir. Özellikle ordu, kendisini devletin kurucu ve koruyucu unsuru olarak konumlandırmış ve anayasal düzeni yeniden tesis etme misyonunu

üstlenmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca dönemsel krizlerin çözümüne yönelik değil, aynı zamanda uzun vadeli bir düzenin inşasında ordunun rolünü kalıcı hale getirmiştir. Bu durum, 1960 sonrasındaki diğer askeri müdahaleler için bir şablon oluşturmuş ve ordunun siyaset üzerindeki etkisini kurumsallaştırmıştır.

Darbenin gerçekleştiği toplumsal ve siyasal ortam, bir çeşit müdahalenin çok da beklenmedik bir şey olmadığını daha ilk günlerden göstermekteydi. Kamuoyu, özellikle de iktidar karşıtı kamu, 1957 sonrasında ülkede yeni bir rejimin kurulması gerektiğine ikna olmuştu. Buna dönük sivil bir müdahale özellikle dönemin sonunda Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile ateşlenecek ve bu sivil toplumsal müdahale ordu eliyle bir bakıma 'soğurulacaktır' (Yıldırmaz, 2024: 80). Oldukça hegemonik hale gelen bu çatışmalı süreç, muhalif toplumsal hareketin, askeri müdahale sonrasında ortaya çıkan yeni rejim içerisinde de kendisine yer bulmasını gerektirecektir. Savaş sonrası dünyada egemen hale gelen demokratik-refah devleti modelinin Türkiye ölçeğinde uygulayıcısı olması beklenen Demokrat Parti (DP), bir süre sonra bu yeni yapının kurulmasının sözcülüğünü Hürriyet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) oluşturduğu muhalefet bloğuna karşı kaybedecektir (Akça, 2010: 380). Darbe öncesi gelinen son nokta ise bu süreçteki hegemonyanın DP aleyhine tümden bozulmasıyla sonuçlanmış ve yeni rejimin kurucusu olma misyonunu darbe ile gelen yeni iktidar ve 1961 Anayasası üstlenmiştir.

Darbenin gerçekleşme süreci ve ardından gelen yargılamalar ile yeni Anayasa'nın oluşturulması, Türkiye'de siyaset alanını yeni baştan oluşturur. Rejimin yeni hali, aslında hemen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tartışılmaya başlanmış, fakat yeni rejimin aktör ve kurumlarının yerleşikleşmesi eski rejimin sınırlarına çarparak bir devlet krizinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışmada darbe ile sonuçlanan bu krizin nasıl çözümlendiğine dair bir kısmi analiz yapılması amaçlanmıştır. Genelde bu yöndeki tartışmalar 1961 Anayasası'nın yapılış sürecine ve yeni Anayasa maddelerinin hangi sınırları kabul ettiği üzerine odaklanmıştır. Böylelikle darbe sonrası Anayasa ile birlikte yeni siyasal ve toplumsal alanın hangi kurallar ile işleyeceği belirlenmiş, önceden karşı karşıya gelinen sorunlarla bu yeni alanların düzenlenme biçimlerindeki ilişkisellik analiz edilmiştir. Bu analizler yeni rejimin niteliği hakkında en somut bilgilerin elde edilmesini sağlarken, aynı zamanda eski sorunların nedenleri konusunda yeni tartışmaların da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tartışmaların ortaya çıkarttığı yeni ayrışma ise darbeye giden süreçte ortaya çıkan durumun asıl sebebinin ne olduğuna ilişkindir.

Yassıada mahkemeleri, yalnızca DP'nin yargılanması değil, aynı zamanda 1924 Anayasası'nın ve kurucu rejimin yeniden yorumlanması için bir platform olarak işlev görmüştür. Yargılama sürecinde, DP'nin milli irade kavramını otoriter bir yönetim aracı olarak kullandığı ve bu bağlamda anayasal sınırları ihlal ettiği iddiası ön plandaydı. Bu süreçte mahkemeler, 1924 Anayasası'nın eksiklerini vurgulayarak yeni anayasal düzenlemeler için ideolojik bir temel oluşturmuştur. Eski rejimin demokratik niyetleri olduğunu ancak dönem koşullarının bunu gerçekleştirmeye engel teşkil ettiğini öne süren söylemler, yeni rejimin meşruiyetini bu tarihsel anlatı üzerinden inşa etmiştir. Böylelikle Yassıada yargılamaları, eski rejimi eleştirirken aynı zamanda onu yeni döneme uygun bir çerçevede yeniden tanımlamıştır.

"Suçsuz Anayasa"

Mümtaz Soysal, 1 Ağustos 1960 tarihinde yani darbenin hemen ardından, 1954 yılında yayımlanmaya başlayan ve sonraki yılların temel ideolojik ve kurumsal farklılaşmasında etkin bir fikir oluşturma zemini haline gelen, *Forum* dergisinde, "Suçsuz Anayasa" başlıklı bir makale yazar (2019). Soysal'a göre 1924 Anayasası, DP'nin yol açtığı ve darbenin gerçekleşmesine zemin oluşturan sorunların sebebi değildir. Aslında Soysal özetle şunu söylemektedir: hiçbir anayasa onu uygulayan siyasi iradenin dışında değerlendirilemez. Özellikle, demokratik hakların kullanımının sınırlandırılması, muhalefetin siyasi müdahalede bulunma imkânlarının engellenmesi, seçim kanunlarının iktidar partisi lehine olacak biçimde uygulanması gibi Anayasa'nın dışındaki düzenlemeler rejimin niteliğini anayasalardan daha fazla belirlemektedir. Bu türden Anayasa'nın düzenlemesi dışında kalan alanlarda yaşanan sorunlar, Türkiye'de daha sonra uygulanacak anayasaların da daha detaylı yazılarak bu alanları sınırlandırmasını sağlayacak biçimde oluşturulmasına etkide bulunmuştur. Soysal'a göre (1997: 41), 1924 metninin 'sağlam kısalığı' değişen durumlara uydurulmasına imkân sağlarken, bu fırsat kullanılamamış ve darbeye giden süreç ve bizatihi darbe, sonrasındaki Anayasaların uzun ve detaylı olması sonucunu vermiştir. Siyasi iktidarlara duyulan güvensizlik, anayasal sınırlamalar ile giderilmeye çalışılmıştır.

Soysal'ın altını çizdiği bu suçsuzluk halinin tartışılması, darbenin hemen ardından yaşanan yeni anayasa yazım gayretleriyle doğrudan bağlantılıdır. Zira burada çözümlenmesi gereken *iki* temel sorun bulunmaktadır. Birinci sorun, mademki 1924 Anayasası suçsuzdur o zaman neden yeni anayasa yazılmaya darbenin hemen ardından alelacele başlanmıştır, sorusuna verilecek cevap ile ilişkilidir. 27 Mayıs'tan bir gün sonra İstanbul Üniversitesi hocalarından oluşan bir heyet Ankara'da toplanarak yeni bir Anayasa Ön

Projesi hazırlama işine girişir ve asıl olarak bu anayasa yazımı süreciyle birlikte darbenin meşruiyetinin çerçevesini de oluştururlar. Raporun ilk beş sayfası, DP iktidarının anayasayı nasıl ihlal etmiş olduğunu açıklamaktadır. Osman Doğru'ya göre (1998: 27) Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan bu heyetin ihlal edilemez bir anayasa hazırlığı içinde olduğunu söylemek mümkündür. Raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir: "… devletin ihlal edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş anayasası yerine, bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseseleri hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir anayasa hazırlamak …" (Koçak, 2024: 24).

Hazırlanan bu anayasa taslağında ilk göze çarpan özellik genel oy ve siyasi partilere duyulan güvensizliktir. Yürütme organını zayıflatarak devlet iktidarı farklı kurumlar arasında bölünmekte ve başta üniversite, ikinci meclis ve Anayasa Mahkemesi olmak üzere özerk kurum ve kurullar yaratılmaktaydı. Bunun dışında bir başka anayasa tasarısı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından hazırlanacak ve İstanbul Ön Tasarısına göre daha ılımlı bir siyasi bölümlenme tarif edilecektir. Her ikisinde de ortak nokta olarak ikinci bir meclis öngörüşmüştür (Özkul, 2023: 21-22). Yakup Kadri bu raporları 'CHP Hukuk Uleması' tarafından verilen bir 'fetva' olarak tanımlarken, Celal Bayar daha sonra bu yaklaşımların Osmanlı'dan beri gelen asker-aydın işbirliğinin bir delili olduğunu ileri sürmüştür (Arıkan, 2008: 147).

Bu iki tasarının ne türden bir siyasal ayrıma denk düştüğünü tartışan Nicolas Camelio, Walter Weiker'in Türkiye'deki siyasal elitlerin analizinden faydalanarak özellikle Onar çevresindeki hâkim fraksiyonun "yasacı" olarak tanımlanabileceğini dile getirir. Bu ekibe göre ikinci bir meclis ile denetlenmiş korporatist özellikleri ağırlık basan bir anayasal düzen önceki dönemde karşılaşılan sorunların halledilmesinde temel olmalıdır. Ankara tasarısını hazırlayan fraksiyon ise "siyasetçi" olarak nitelendirilir ve yasal sınırlandırmanın ötesine geçebilecek bir siyasal alanın açıklığına yaptıkları vurgu üzerinden ayrışırlar (Camelio, 2016: 133). Bu yaklaşımların temsilcileri sonraki dönemde hem 1961 Anayasası'nın yorumlanmasında, hem de siyasetin biçimlenmesinde etkinliklerini benzer yaklaşım farklılıkları üzerinden sürdüreceklerdir.

Darbe sonrası hızla ve büyük bir istekle anayasa hazırlama çabaları hakkında yine Mümtaz Soysal'ın (1997: 43) yapmış olduğu açıklama dönemin ruhunu daha iyi anlamayı kolaylaştırır: "Anayasa ayarlamaları yoluyla demokrasiyi yaşatma çabası öylesine yoğun bir nitelik kazanmıştı

ki, neredeyse tek kurtuluş yolunun bu olduğuna bütün ulusça inanılmakta, Anayasa değişikliğinden mucizeler beklenmekteydi".[1] Bütün bu anayasa yazma çabaları ve darbenin çözüm olacağını düşündüğü yeni yasal sözleşme anlayışı, darbe öncesi ve sonrasındaki genel anlayışın suçun esasen 1924 Anayasası'nda olduğuna dönük bir kanaatin de varlığına işaret eder.

Aslında DP'den kendi iktidarı döneminde üstesinden gelmesi beklenen en önemli mesele, tek parti rejimine ait olan kurucu Anayasa'yı ve beraberindeki siyaset anlayışını yeni bir Anayasa ve yeni bir siyaset ile aşmasıydı. Bu mevcut toplumsal destek ve seçimlerde elde ettikleri güçlü meşruiyet ile birlikte DP iktidarı döneminde kolaylıkla halledilebilecek bir mesele iken, DP'li yöneticiler, 1924 Anayasası'nın vermiş olduğu yönetme kolaylığına kısa süre içerisinde kendilerini kaptıracak ve bu anlamda yasal gücü terk etmek istemeyecektir. İktidar döneminin sonlarında ve hatta Yassıada mahkemelerinde bu durum sıklıkla tartışılacak, aşağıda örnekleri görüleceği gibi DP'li liderlerin iktidar hırsı ve diktatörlük kurma yönelimlerini ispatlayacak deliller olarak dile getirilecektir. Türkiye'de 1950 sonrasında rejim aslında değişmiş veya rejim değişikliği iradesi ortada görülmüş olsa bile, rejimin temel metni değiştirilmemiştir. Bu metin güçlü tarihsel ve ideolojik varlığıyla çoğunluk partisinin elini her alanda kuvvetlendirmiştir.

Yeni bir anayasa ihtiyacı hem DP hem de CHP'nin muhalefette olduğu dönemlerde tekrarlanmıştır. Fakat hiçbir parti kendi iktidarı döneminde bunu yapmaya yeltenmeyecektir. CHP'nin en kapsamlı anayasa önerisi ise 12-15 Ocak 1959 tarihinde toplanan XIV. Genel Kurultay'ında kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi" ile ortaya çıkar. Burada alınan kararların neredeyse hepsi daha sonra Kurucu Meclis tarafından oluşturulan 1961 Anayasası'nda yer alacaktır. Anayasal rejimin değişikliği teklifi tam olarak bu anda yapılmıştır denilebilir. Metin Toker (1991: 214) bu ilkelerin aslında darbe olmasaydı ve muhtemel bir seçim ile CHP iktidara gelmiş olsaydı DP ve CHP ortaklığı ile yeni anayasanın oluşumuna yol açacağını ileri sürer. Zira bu ilkeler Toker'e göre aslında muhalefet döneminde DP'nin de katıldığı esaslardır.

Yeni anayasal düzenlemenin ve bunun temel ilkelerinin nasıl olacağı konusu hem darbeyi gerçekleştiren askerler hem de DP sonrası siyasetin temel aktörleri arasında yaşanan farklılıklar üzerinden gelişir. Zira aslında dönemin hukukçu hocalarının yönlendirmesinin dışında asker ve sivil siyaset içerisindeki bölünme ve farklılıklar bu metinlerin oluşturulmasına da yansımıştır. Bu yüzden darbe sonrası yönetimi üstlenen Milli Birlik Komitesi

(MBK), hocalar tarafından hemen hazırlanan anayasa taslaklarının dışında bir yol izleyerek siyasal alan içerisinde yeni bir meşruiyet yaratmaya çalışırlar. Askeri rejimin kendi meşruiyetini farklı araçlarla, büyük oranda müzakere ve ikna yoluyla fakat yeri geldiğinde de gücünü hissettirerek, kurmaya dönük çabası hem anayasa hazırlıklarında, hem Yassıada duruşmaları sırasında hem de referandum ve seçimler öncesinde kendisini gösterir.[2] Anayasa hazırlanmasına dönük kamuoyunun hareketlenmesinin ardından 27 Mayıs 1960 tarihi itibariyle yönetimi devralan MBK, yeni anayasanın hazırlanması ve seçimlerin yapılmasına dönük bir Temsilciler Meclisi/Kurucu Meclis oluşturur. Faaliyetlerine izin verilen siyasi partiler ve meslek örgütlerinin temsilcilerinden oluşan 276 üyeli bu meclisin asli fonksiyonu yeni bir anayasa hazırlamaktır. Korporatist bir nitelik gösteren ve 6 Ocak 1961 tarihinde faaliyete başlayan bu meclis içerisinde oluşturulan Anayasa Komisyonu 9 Ocak-9 Mart tarihleri arasında bir anayasa taslağını hazırlayarak Meclis'e sunar (Aydın ve Taşkın, 2018: 81). 9 Mart 1961 tarihinde hazırlanan Anayasa Komisyonu Raporu'nda neden yeni bir anayasa yapılması gerektiği şöyle anlatılmıştır:

> 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun Meclis Hükümeti sistemine dayanışı; yasama organının kazaî murakabeden yoksun oluşu; Meclisteki ezici çoğunluğuna dayanan siyasi iktidarın memlekette tam bir tahakküm kurması sonucunu doğurmuş ve halk oyunun teşekkülüne yarıyan müesseseler işlemez bir hale getirilmiştir. Bu suretle demokratik gelişme esas yolundan sapmıştır. İktidar partisinin, grupuna dayanarak, herhalde mevkiini muhafaza etmek istemesi, hem Anayasanın sisteminden hem Batı demokrasisi prensiplerinden, hem de Türk Devriminin dayandığı ilkelerden ve bu ilkelere dayanan millî bir politika takibinden kendisini tamamen uzaklaştırmıştır. (Anayasa Komisyonu Raporu, 1961: 2)

Anayasanın gerekçesinden de açıkça görülebildiği gibi, raporu hazırlayanlar yeni bir anayasanın gerekliliğini en başta 1924 Anayasası'nın yetersizliğinde bulmaktadır. Bu yetersizlik daha sonra Murat Sevinç'in de (2021) belirttiği gibi temel bir eksiklik yüzünden ortaya çıkmıştır: 1924 Anayasası temel meselelerinin kanun yoluyla düzenlenebileceğine hükmederken, "nelerin yapılamayacağını" açıkça belirtmemişti. Bu yüzden 1961 Anayasası özellikle 11. maddesinde hakkın özüne dokunulamayacağını hükme bağlayarak mecliste çoğunluğu elinde bulunduran siyasi iktidarın yasal yetkilerini sınırlandırmıştır.

Nasıl Yargılamalı?

Darbe sonrası 1924 Anayasası'nın suçsuzluğunun tartışılmasına imkân veren ikinci sorun, eski iktidarın temsilcilerinin nasıl, hangi yasaya göre,

hangi suç üzerinden yargılanacağı meselesiydi. Zira yargıya esas olarak alınacak olan suç öncelikle 1924 Anayasası üzerinden tanımlanmalıydı. DP iktidarının temsilcilerini darbe sonrasında oluşturulan yeni hukuksal zemin üzerinden yargılamak hukuk mantığı açısından uygun olmadığı için, suçun tanımlanmasında politik değil tam anlamıyla kanuni bir yol izlemek gerekliydi. Yassıada mahkemelerinin kuruluşunda ve yargılamanın yürütülmesinde en önemli sorunlardan birini bu oluşturmuştur. Belki de bu yüzden, darbeyi gerçekleştiren askeri kadro, yargılama işini en baştan kendilerinin kontrolünde olmayan yeni bir siyasi otoriteye sevk etmek istemiştir. Cemal Gürsel, MBK'nın oluşturduğu Bakanlar Kurulu'nun ikinci toplantısında doğrudan "Ben kimseyi muhakeme etmeyeceğim. Seçimlerden sonra gelecek iktidar, sorumluları yargılasın" diyecektir (Doğru, 1998: 32).[3]

Eski iktidarın temsilcilerinin yargılanmasındaki en büyük engel 1924 Anayasası'nın kendisinden kaynaklanmaktadır. Hem DP iktidarı döneminde, hem de Yassıada yargılamaları sorasında en büyük çelişki ve iddia bu 'yargılanamazlık' meselesi üzerinden ilerlemiştir. Çünkü Anayasa'nın 103. maddesine göre Meclis'in çıkartacağı herhangi bir kanunun Anayasa'ya aykırı olamayacağı karar altına alınmıştır. Sorun bunun nasıl yorumlanacağında düğümlenir.[4]

1924 Anayasası hem tek partili kurucu dönem hem de çok partili savaş sonrası dönemde yürürlükte kalmış bir çerçeve metin olarak kendine özgü bir egemenlik anlayışından hareket etmekteydi. Güçler birliği ilkesiyle oluşturulan bu metin, egemenliğin tek temsilcisi olarak Meclis'i tanımlamaktaydı. Meclis ise tek başına 'milli iradenin' tecelli ettiği bir bütün olduğu için çıkardığı kanunlar aynı zamanda anayasal güvence altında değerlendirilmekteydi. Yani Meclis'te bir kanun kabul edildiği takdirde, Anayasa'ya aykırılığını denetleyecek bir başka organ bulunmamakta, bu yüzden de kanunları yorumlama yetkisi yalnızca Meclis'in uhdesinde kalmaktadır. Ergun Özbudun (2012: 74) bu durumun Anayasa'nın kabul edildiği tarih düşünüldüğünde çok da garip karşılanmaması gerektiğini, zira o dönemde yargısal denetimin 1920 tarihinde kurulan Avusturya Anayasa Mahkemesi dışında bir başka örneğinin bulunmadığını vurgular.

Buna rağmen 1931 ve 1952 tarihlerinde yerel mahkemeler bazı kanunların Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle kararların uygunsuzluğuna hükmeder; yani Meclis dışında yasaların Anayasal denetimini gerçekleştirmeye dönük karar almaya çalışır. Fakat Yargıtay, bu kararların geçersiz olduğunu mahkemelerin Anayasa'yı ve yasaları tartışma yetkisinin olmadığı hükmünde

ısrarcı olarak uygulamayı sürdürme tavrı gösterir (Özbudun, 2012: 77). Hem tek parti hem de çok parti döneminde bu çelişkiyi gidermemek konusunda Meclis'te benzer bir ısrarın gösterilmiş olması da bir açıdan bu maddenin nasıl uygulanacağına dönük bir içtihat yaratmıştır denilebilir.[5] Ancak sorun dönemin sonunda DP'nin muhalefeti sindirmeye dönük anti-demokratik kararlar almasıyla farklı bir boyuta taşınır. Dönem içerisinde DP'nin birçok kararı CHP muhalefeti tarafından Anayasa'ya ve yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilir ve bunların neredeyse hepsi Yassıada mahkemeleri sırasında Anayasa Davası'nın konusu haline gelir. Sorun da burada başlar: nasıl olur da Meclis'in almış olduğu kararlar ve yapmış olduğu yasalar bu Anayasa maddesi çerçevesinde Anayasa'ya aykırı ve hatta Anayasa'yı yıkmaya teşebbüs olarak tanımlanabilir?

Yassıada Duruşmaları sırasında çeşitli yolsuzluk ve anti-demokratik uygulamaların yargılanmasının dışında, Anayasa'yı İhlal Davası asıl olarak darbenin gerekçesini de içermekteydi. Buna göre, DP iktidarı, 1924 Anayasası'nı ihlal etmenin ötesine geçmiş Anayasa'yı ilga etmeye teşebbüs ederek bir diktatörlük kurma yönelimine girmiştir. Milletin vermiş olduğu yetkiyi kötüye kullanarak, kendi kişisel hırsları için Meclis'in ve böylelikle de milli iradenin bir parçası olduğu kabul edilen muhalefeti yok etmeye çalışmıştır. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve işleyişine esas olan Selahiyet Kanunu ile bir dikta rejimini yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu diktanın kurulmasında da baş sorumlular Adnan Menderes ve Celal Bayar'dır. Hukuki olarak ispat edilmesi oldukça zor olan bu iddialar, politik olarak uzun zamandır muhalefet tarafından da ileri sürülmüştür. Bu durum davanın hukuki olmaktan uzaklaşmasına sebep verecek bir tehlikeyi doğurmakta, darbeyi yapan güçlerin de meşruiyetini zedelemektedir. Bu yüzden dava süreci bu durumun hukukiliğinin ispatı üzerine yoğun bir politik mücadelenin de merkezi olmuştur.

103. maddenin sınırları ve uygulanma biçimleri bu yargılamaların esasını oluşturmakla kalmamış, sonraki dönemde hem yeni Anayasa'nın oluşturulmasında, hem de Türkiye siyasi tarihinde yer alan anayasal rejim tartışmalarında önemli görülmüştür. Burada belki de en kritik nokta, egemenliğin, yani 'milli iradenin' kullanımı konusundaki süreklilik ve politik ısrardır. DP ve sonrasında Türkiye siyasetinde egemen olacak olan 'sağ' siyaset, milli egemenlik tanımını temelde şu denklik üzerinden kurmuştur: Türkiye Cumhuriyeti Devleti egemenlik kaynağını 'Millet'ten almaktadır; millet ise yetkiyi temsilcileri aracılığıyla Meclis'e ve orada çoğunluk iradesini elde etmiş 'Hükümet'e vermiştir. Bu haliyle Devlet, Millet ve Hükümet

arasında birbirinden ayrılmaz bir denklik oluşmuş, Hükümet'e karşı her türden karşı çıkış aynı zaman Millet'e ve dolayısıyla da Devlet'e karşı yapılmış anlamına gelmiştir. Bu denkliğin Cumhuriyet'in kuruluş döneminde bir karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Zira siyaset alanı temelde bu denkliğin ötesinde düşünülmemiş ve sınırları daraltılmıştır. Ancak çok partili döneme geçildiğinde bu denklikte ısrar etmek DP'nin son dönem uygulamalarına yol açmıştır. Sevinç (2011) çok haklı bir şekilde bu yöndeki ısrarlı bakışın bugüne kadar devam eden otoriter demokratik siyasetin temelini oluşturduğunu söylemektedir. Bu anlayışın temellerinin 1924 Anayasası'nda var olduğunu ve bu yüzden de kuvvetli bir meşruiyete sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden DP'li sanıklar savunmalarında bu noktayı ısrarlı bir biçimde kullanacaklardır.

103. maddenin vermiş olduğu yetki, tek parti dönemi dışında çok partili siyaset döneminde de DP iktidara gelmeden eleştiri konusu olmuştur. Özellikle CHP'nin 1945 sonrasında hala bu iktidar gücünü kullanması o dönemde DP'liler tarafından eleştirilmiş ve hatta İsmet İnönü, iktidarının son günlerinde düzenlediği Taksim Mitingi'nde bu konuya daha sonra DP'lilerin tavrıyla tam anlamıyla benzer bir düzeyde yaklaşmıştır:

> Vatandaşlarım! Bazıları bizi Anayasa'ya aykırı kanunlar çıkarmakla suçluyorlar. Kesinlikle yalana dayalı bir suçlamadır bu. Çünkü bizzat anayasal rejimimiz gereği böylesi kanunların olmasına imkân yoktur. Parlamento, milli egemenliğin yegâne temsilcisi olduğundan, işte bu sıfatıyla onun oyladığı her kanun Anayasa'ya uygun olur. Kanun yapma hak ve görevi sadece Meclis'e aittir. Bundan dolayı, çıkardığı kanunların Anayasa'ya uygun olup olmadığına da yalnızca o karar verir. (Akt. Başgil, 2008: 66)

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması tartışmaları başladığında aynı itiraz bu defa Menderes'ten gelecek ve neredeyse aynı kelimelerle hem Ali Fuad Başgil ile yapmış olduğu görüşmede hem de Yassıada duruşmaları sırasında tekrar edilecektir (Başgil, 2008: 128).[6] İktidar partileri hem CHP hem de DP dönemlerinde aynı Anayasal yetkiyi, muhalefeti sınırlandırmak ve istedikleri uygulamaları kolaylıkla çıkarabilmek için kullanmışlardır. Bu 'çoğunlukçu' anlayış 1924 Anayasası'nın da ruhunu yansıtmaktadır. Bu anlayış gereğince iktidar bir çoğunluk merkezinde toplanacak ve dolayısıyla merkezin dışında kalanlar açısından hak ve hürriyetler sınırlandırılabilecektir. Soysal'ın (1997: 40) altını çizdiği gibi bu özel koşullarda hazırlanmış Anayasa, tek partili dönemde rahatlıkla işlemiş çünkü parlamento çoğunluğu ile parlamento aynı şey sayılmış, dolayısıyla genel oydan çıkan çoğunluğun ulusal iradeyi

temsil eder görünmesi uygulamada kolaylık sağlamıştır. Atatürk ve İnönü gibi liderlerin kontrolünde bu bütünleşme sağlanmışken, 1945 sonrasında aynı kişisel hegemonyanın bulunmaması Anayasa'nın bu yöndeki ruhunun anti-demokratik niteliğini daha fazla ortaya çıkartmıştır. 1945 sonrasında CHP ve 1950 sonrasında ise DP iktidarı bu Anayasal gücü elinden bırakmak istememiş, her iki dönemde de muhalefet anayasa değişikliği teklifi için gerekli olan üçte bir çoğunluğa ulaşamadığı, iktidar partileri de değişiklik için gerekli üçte iki çoğunluğa sahip olmalarına rağmen kendi yetkilerini sınırlandıracağı için bu değişikliği yapmamıştır (Demirbaş, 1989: 28).

Bu yüzden her iki dönemde de aynı maddenin uygulanmasına dönük bir süreklilik görülmüştür. Böylelikle DP iktidarı temsilcilerinin 103. maddeden gelen yetkilerin kullanımında Anayasal uygunluk iddiaları karşısında Yassıada Mahkemesi yargılama yapabilecek üç temel taktik geliştirmiştir. Bunlardan ilki iktidarın "kazai yetki"ye sahip olmamasına rağmen, sınır aşımı yaparak mahkemelerin yapması gerekenleri yaptığı iddiasıdır. DP iktidarının Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak yalnızca yasal düzenleme yapmadığı, özellikle Tahkikat Komisyonu örneğinde görülen, yetkilerini oldukça geniş bir biçimde yorumlayarak yargının yapması gereken işlemleri de üstlendiği böylece yetki aşımı ve Anayasa suçu işlediğini ileri sürülecektir (Demirel, 2021: 324).

Darbenin en önemli gerekçesi olan Anayasa'yı ihlal meselesi, Kırşehir'in statüsünün değiştirilmesi, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu ve muhalefetin parlamento dışındaki çalışmalarını engellemek gibi diğer antidemokratik uygulamalarıyla birlikte, asıl olarak "muhalefetin ve bir kısım basının faaliyetleri hakkında tahkikat icra etmek" üzere oluşturulan "Meclis Tahkikat Komisyonu"na mahkemelere ait olan bir kısım yetkilerin verilmesi üzerine inşa olunmuştur. Yargılamalar süresince, hem iddia hem de savunma makamları 1924 Anayasası ve diğer ülke anayasalarından örneklerle yoğun bir hukuki tartışmaya girer. Komisyon kurma yetkisinden, bu komisyonlara ne türden yetkiler verilebileceğine kadar uzanan bu tartışmalar Yassıada duruşmaları sırasında savunma avukatlarının hazırladığı "Toplu Savunma" metninde de ayrıntılı biçimde yer alır.[7] Savunmaya göre burada mahkemelerin yetkisine girilmemiş, alınan önlemler sadece Komisyon faaliyetlerinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesine dönük Meclis yetkileri içerisinde kalan kararlar olarak anlaşılmalıdır. Komisyon, savunmaya göre, Meclis'ten almış olduğu yetkiyle hareket etmekte ve bu yetki –yargılama yetkisi bile olsa- Meclis'in onayından geçtikten sonra da Anayasa'ya aykırılık teşkil etmemektedir. Sıtkı Yırcalı savunmasında bu noktayı şu şekilde açıklar.

"Fakat bir defa Meclisten oylamadan geçtikten sonra kanunlaştı mı bu kanun üzerinde Anayasa hükümlerimize göre hukuken Anayasaya aykırılık söz konusu olamaz. Olsa olsa ancak politik bir mahiyet arz eder (Yassıada Tutanakları: 411)."

Yırcalı'nın vurguladığı 'politik olarak eleştirilebilir ama Anayasa'ya aykırılık teşkil etmez' iddiası, mahkemenin hukukiliğinin sorgulanması anlamına gelir ve bu yüzden politik meşruiyetin sağlanması için sanıklar bu defa tek parti dönemindeki benzer uygulamalardan örnekler ile bu iddiayı güçlendirmeye çalışırlar. Özellikle 1925 yılındaki Takrir-i Sükûn Kanunu görüşmelerinde Meclis'in yargı yetkisini de kullanması ve bunun Anayasa'ya aykırı olmaması durumu dile getirilecektir.[8] Anayasa yetkilerinin kullanımının sınırları konusunda mahkeme heyeti yetki aşımını tanımlamaya çalıştıkça, sanıklar 1924 Anayasası'nın geçerli olduğu bütün devreleri aynı değerlendirme sürecine sokmak istemektedir. Yine mahkeme başkanı tarafından, Menderes'in Ankara ve İstanbul olayları sırasında yapmış olduğu konuşmada, meydana gelen olayların Takrir-i Sükûn döneminden daha ağır olduğu yönündeki vurgusu sorulduğunda Menderes şu şekilde cevap verir:

> Sanık Adnan Menderes – Takriri Sükûn Kanunu malûm hadise dolayısiyle çıkarıldı. Ancak kanun tedvin olunduktan sonra uzun seneler devam etti. O zaman hiçbir hâdise mevcut değildi. Binaenaleyh, bu kanunun devamı müddetince memleketin arzettiği manzara ile bu hadiselerin vuku bulduğu zamanki manzara karşılaştırıldığı takdirde elbette vaziyetin daha ağır ve ciddî olduğu aşikâr.
>
> Başkan – İçinde bulunduğunuz hâdise daha ağır öyle mi?
>
> Sanık Adnan Menderes – Evet. Yani Takriri Sükûn Kanunun tedvinini icap ettiren hâdiselerden sonra…
>
> Başkan – Hâdiselerden sonra kanun öyle yürürlükte kalmış, unutulmuş. Geçen seneki hâdiseler o günkü hâdiselerden daha mı ağır?
>
> Sanık Adnan Menderes – Vaziyetin ağır ve ciddî olduğu neticeleri ile tezahür ve tecelli etmiştir. (Yassıada: 573-574)

Benzer tartışmalar, yargılamalar sırasında şahit olarak uzman görüşüne başvurulan, dönemin önemli bir ismi Bahri Savcı'nın konuşması sırasında da yaşanmıştır. Savcı'nın özellikle tek parti dönemi ve 1950 sonrası arasında Anayasa'nın uygulanması açısından ayrım yapan analizine karşı birçok konuşmacı tersi örnekler vermiş, örneğin Samet Ağaoğlu yine İstiklâl

Mahkemeleri'nin kurulmasını ve Dersim harekâtı sırasında verilen yetkiler gibi meseleleri dile getirmiştir (Yassıada: 2411). DP Isparta milletvekili Hamdi Ongun doğrudan Tunceli Kanunu'ndan bahsederek şunları söyler:

> Tunceli kanunu ile Meclis kendisinde olmayan selâhiyeti dahi Tunceli Valisine vermişti. Mahkemeden sadır olan kesbi kat'iyet etmiş olan ilâmların infazını durdurabiliyordu Tunceli Valisi aynı zamanda her hangi bir suçlu hakkında takibatın yapılmamasını emredebiliyordu. Hatta mevkuf bulunan, mahkûm bulunan bir kimseyi serbest bıraktırıyordu. Bu hususta ne buyuruyorlar? (Yassıada: 2418)

Menderes, bu noktada Bahri Savcı'nın açıklamalarında yapılan ayrım üzerine giderek 1924 Anayasası devrinin bir bütün olduğunu, nasıl ki tek parti devrindeki bazı uygulamalar Anayasa'yı ihlal olarak görülmemişse, kendilerinin bu yöndeki kullandığı yetkiler de ihlal olarak tanımlanamaz açıklamasını yapar.[9]

Buradan da anlaşılmaktadır ki, DP kendi iktidar dönemini aslında tek parti anlayışının bir devamı olarak görmekte ve orada kullanılan yetkilerinin kendileri tarafından kullanılmasının cezalandırılamayacağını, eğer cezalandırılacaksa bunun bütün tarihe yayılması gerektiğini vurgular. Tahkikat Komisyonu ile İstiklâl Mahkemeleri'ni aynı yerde tanımlamak tam olarak DP'nin tek parti anlayışından uzaklaşmamış olduğunu gösterir.

Mahkeme başkanı hemen ardından "bu dönem ile o dönem bir midir" diyerek doğrudan bir ayrım yapar ve Anayasa'nın 1945 öncesi uygulamaları açısından farklılaştığını dile getirir. Genel anlamda Yassıada Mahkemeleri'ne hâkim olan ruh tam olarak burada izlenebilmektedir. 1924 Anayasası her iki dönemde de geçerli olmakla birlikte öncesi ve sonrası arasında uygulamanın sınırları açısından bir ayrımın tespit edildiği yer Yassıada duruşmaları olmuştur.[10]

Mahkeme'nin yargılamalar için geliştirdiği ikinci taktik yine benzer bir sonuca bizi götürmesi açısından önemlidir. Yargılamalar sırasında, 1924 Anayasası'nın ilk ve ikinci dönem uygulaması arasında bir ayrım yapılması sonucunu verecek ve böylelikle de ilk dönem Anayasa ihlali anlamına gelebilecek durumların yeni bir açıklaması 'kamuoyu tepkisi' üzerinden tartışılmıştır.

Kamuoyu tepkisi kavramsallaştırması, Meclis'i oluşturan 'Milli İradenin' sınırlarını genişletmeye dönük bir müdahale olarak tanımlanabilir. Soysal'ın

(1997: 35-36) da belirttiği gibi tek partili dönemde "Anayasaya aykırılık iddiasında bulunabilecek siyasal kuruluşların ya da kamuoyunun sesi duyulmamıştır." Kamuoyu en genel anlamda siyasi partileri de içeren farklı seslerin iktidarın karar alma sürecine yönelik eleştiri ve yorumlarını içermektedir ki bu durum 1924 Anayasası sonrasındaki çerçeve metinlerde "siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" denilerek doğrudan tanımlanmıştır.

1924 Anayasası'nın farklı dönemlerde uygulanmasına yapılan itirazlar da bu çerçevede değerlendirilmiştir. İlk dönemde itirazların olmaması ve Meclis'in tam bir uyum içerisinde bulunması, milli iradenin tam olarak temsil edilmiş olmasına örnek olarak gösterilir. Örneğin Bahri Savcı mahkeme sırasındaki açıklamasında eski ve yeni durumu şu şekilde tanımlar:

> Benim bilgi ve müşahadem, o devre içersinde, 1950 ye kadar devre içersinde kabinenin şefi olan kimseler kabine siyasetine uyarak çalışmışlar, yani kararları müşterek karar haline intibak ettirecek hukuk eşkâline riayet etmişlerdir ve doğan mes'uliyetleri müşterek mes'uliyet halinde belirtmeye uğraşmışlardır. Fakat Meclis tek parti tesiri ve hâkimiyeti altında olduğu için bu mes'uliyet mekanizması zaten partinin iç mes'uliyet mekanizması haline gelmiştir. 1945 den sonraki devrede, çok partili devrede artık böyle olamaz. 1950 den evvelki devrede bu buluş tabiate uygun sayılabilir. 1950 den sonraki devrede bu duruma bu partilerin uyması lazımdır, yani kararlar istişareye dayanır, müşterek tartışma mahsulüdür, müşterek mes'uliyet esasına dayanmaktadır. (Yassıada: 2412)

Hem darbe öncesi kamuoyunda yapılan tartışmalarda, hem de darbe sonrası yargılamalarda Meclis içerisindeki farklı eleştirilerin ve karşı çıkışların dikkate alınıp alınmadığı sorgulanmıştır. Tek parti devrinde yetki, karar ve sorumluluklardaki ortaklık, çok partili devirde dağılmış, farklılaşmış ve çoğalmıştır. Yargılamalar sırasında antidemokratik kararlara muhalefet dışında, iktidar partisi içinden itiraz edilip edilmediği de sorulmuş ve bu itirazlara rağmen yürütmenin karar almaya çalışmasının Anayasayı ihlal konusunu oluşturduğu dile getirilmiştir. 1924 Anayasası'nın milletvekili dokunulmazlığını düzenleyen 17. maddesine dayanarak savunmalarını yapan eski iktidar üyelerine karşı Başsavcı şu açıklamada bulunur:

> Bir de şu noktayı açıklamak iktiza eder; yalnız 17 nci maddeye sığınabilmek için Anayasa'nın diğer bütün hükümlerini de tatbik etmek iktiza eder. Halbuki Yüksek Başkan müteaddit filleri ile aylardan beri ve hatta senelerden beri Anayasanın devlet tarafından teminat altına alınmış olan hükümlerinin ihlâl edilmiş olduğunu da söylemek suretiyle hükümet

> üyelerini bu ihlâle karşı niçin ses çıkarmadınız diye bir sual tevcih etmiş bulunuyor. Bu da gösteriyor ki, huzura gelen sanıklar sözlerinden dolayı değil, fiillerinden dolayı muhakeme edilmektedir. Bu itibarla Anayasanın 17 nci maddesinin hâdisemizle münakaşa tarafı olmasında bu bakımdan imkân muzaffer değildir (Yassıada: 641).

Meclis içinden veya dışından gelen itirazların olup olmamasının aynı zamanda Anayasa'yı ihlal etme durumunu da tespit etmek için kullanılabileceğini mahkeme başkanı dava sırasında şöyle dile getirmiştir:

> Başkan – Ona hiç kimse ses çıkarmamıştır, ses çıkarmamış olması, bunun Anayasa nizamı ile ahenkli olduğunun delilidir. Yani gerekçe yerindedir, kimse itiraz etmemiş. Şimdi siz ileri sürüyorsunuz, hiç kimse itiraz etmemiş, lüzumuna kani.
>
> Sanık Adnan Menderes – Beyefendi, gerekçe hakkında buyurduklarınız doğrudur.
>
> Başkan – Siz muhalefette iken memurların istifa etmesine lüzum yok, derhal Mebus olmazı lâzımdır dediniz mi? İktidarda iken muhalefetin böyle bir itirazı oldu mu, böyle bir teklif geldi mi?
>
> Sanık Adnan Menderes – Gelmemiştir. Anayasa'yı ihlâl konusu içinde konuşuyorum.
>
> Başkan – *Anayasa'yı ihlâl etmemek, cemiyetin itiraz etmemiş olması ile mümkün olabilir*. (abç. Yassıada: 150)

Hâkimin bu sözleri, kamuoyunun veya Meclis içi itiraz kurumunun olup olmaması durumuna ilişkin kuvvetli bir meşruiyet olduğunu göstermektedir. Bu sebepten tek parti döneminde meclis içinde yasaların büyük oranda tartışılmadan kabulü Anayasa'nın da ihlal edilmediğini gösterirken, DP iktidarının hem meclis içi hem de dışından yükselen muhalif kamuoyuna rağmen bu yasaları çıkartmaya çabalaması diktatörlük kurmaya dönük bir niyetin göstergesi olarak tanımlanmıştır. Burada Anayasa'yı ihlal salt hukuki bir zeminde değil, hukukun işleyeceği toplumsallık ile bağlantılı olarak anlam kazanmaktadır. Anayasa'nın ihlali konusunda Yassıada duruşmalarında da bu durumun altı yargılamanın gerçekleşebilmesi için özellikle çizilmiştir. Eğer kamuoyu bu konuda bir itiraz veya talep gerçekleştiriyorsa yasa koyucu ve yürütücü bu durumu dikkate almak durumundadır denilerek neredeyse 1961 Anayasası'nın giriş kısmında karşımıza çıkacak "direnme hakkı" ilkesine göz kırpmaktadır.

Mahkemede uygulanacak üçüncü son yargılama taktiği ise yargılananların iktidarları öncesinde söyledikleri sözler ile yaptıkları ve sonraki sözleri arasındaki tutarsızlıklar üzerinden oluşturulmuştur. Mahkemede ve daha sonra Anayasa'yı İhlâl Davası karar metninde de yer alan bu yöntem, DP iktidarı temsilcilerinin muhalefet ve iktidar dönemleri arasında bir karşılaştırma yaparak kendilerini destekleyen halkı kandırmış olduklarının bir kanıtı olarak sunulmuştur.

Menderes'in, 1924 Anayasası'nın yalnızca kendi dönemlerinde değil, öncesinde de benzer şekilde ihlal edilmiş olduğuna ilişkin yapmış olduğu savunmayı haklı gören Şevket Süreyya Aydemir (1993: 488) de, Menderes'in dayanaklarının zayıf olduğunu yine bu karşılaştırmaya dayanarak söyler: "Ancak Menderes'in, tek parti devriyle 1950-1960 arasındaki mukayeselerinde dayanaklarının zayıf olduğu kanısındayım. Evvelce kaydettiğim gibi gerçek şudur ki, Demokratlar iktidara, antidemokratik kanunları kaldırmak vaadiyle gelmişti. Fakat bunları kaldıracak yerde, onlar da antidemokratik kanunlar getirmişti."[11] Gerçekten de, DP iktidarına giden sürecin oluşumunun miladı olarak kabul edilebilecek olan, "Dörtlü Takrir" metninde bile bu iddianın dile getirildiği görülür. DP'nin kendi meşruiyetini oluşturmasında da bu yöndeki "demokrasi" ısrarı önemlidir.[12] Elbette politik olarak bu durumun eleştirilmesi ile yargı konusu haline getirilmesi arasında bir farklılık bulunmaktadır. DP demokrasiyi geliştirme söylemini kendi varlığını olumlamak için kullanmış ve devamındaki anti-demokratik uygulamalar ile bundan uzaklaşmıştır. Bunun politik sonuçları olmakla birlikte yargısal sonuçlarının olup olmadığı meselesi asıl tartışılması gereken noktadır.

Sorunu çözümleyebilmek için mahkeme, bu karşılaştırmayı DP'nin iktidara geliş sebebiyle bağlantılı olarak değerlendirir. Milli İrade, DP'yi, belli vaatleri karşısında, bunların gerçekleştirilmesi için iktidara getirmiştir. O halde DP bunları gerçekleştirmeyip, hatta aksi yönde kararlar alarak, milli iradeye aykırı davranmıştır. Karar metninde bu durum şu şekilde özetlenmiştir:

> 1950 de yapılan dürüst ve samimi bir seçim neticesi Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu parti idarecileri muhalefette iken aşağıda görüleceği üzere muhtelif zaman ve mahallerde Parti Genel Başkanı sanık Celal Bayar, sanık Adnan Menderes ve diğer sözcüleri tarafından yapılan parlak vaadlara Türk Milleti inanmış ve onu adeta ezici bir çoğunlukla iktidara getirmişti. Ancak, sanık Celal Bayar, Adnan Menderes ve kendilerine tabi bir zümre, güdülen iktisadi politikanın memleketi badireye sürüklediğini ve sürüklemekte olduğunu anlayınca bu politikanın muvaffakiyetsizliğini görüp bilen ve tenkit eden aydın zümreye arka çevirerek gericilerle bir olmuşlar, gericiliği

> teşvik eylemişler, bu suretle memleketi devamlı ayakta tutacak ve çağdaş medeniyet seviyesine eriştirecek olan Atatürk ilkelerinden ayrılmışlardır. (Yüksek Adalet, 2006: 12)

Karar metninin uzunca bir bölümü bu durumu ispat etmek üzere, eski ve yeni konuşma örneklerine ayrılmıştır.[13] Aynı yöntem duruşmalar sırasında da uygulanmış, sanıklara doğrudan bu konuşmalar için ne düşündükleri sorulmuştur:

> Başkan – "…particilik kavgalarından ders almış olan Demokrat Parti hiçbir zaman şahsiyat çukuruna düşerek vatandaşlar arasına nifak sokmayacaktır…" Böyle söylemişşiniz. Hakikaten bu söz güzeldir. Tatbiki arzuya şayandır. Fakat iktidarınız devamı müddetince böyle oldu mu? Muhalefet partisi şeflerine karşı tutumunuz böyle olmamıştır.
>
> Sanık Celal Bayar – Evvelâ şunu arz edeyim ki: Bu ifade o günün şartlarına göre söylenmiştir ve samimidir.
>
> Başkan – O zaman için samimidir. Fakat bu bir vâad olduğuna göre iktidara geçtikten sonraki tutumunuz?
>
> Sanık Celal Bayar – Benim şahsî cephemden ve idaremde tamamen böyle olmuştur. (Yassıada: 51)

Şüphesiz ki Yassıada duruşmaları sırasında mahkemenin yargılama için öngördüğü yaklaşım yalnızca bu üç yöntemden ibaret değildir. Fakat bu üç yaklaşım özellikle temel bir sorunu halletmektedir: 1924 Anayasası, hem tek partili, hem de çok partili dönemde geçerli olduğu halde, bu dönemleri birbirinden ayırarak yargılamayı gerçekleştirebilecek bir hukuk nasıl tanımlanabilir? Sonuç itibariyle Yassıada Mahkemesi, sanıklara şunu söylemiş olmaktadır: Evet, 1924 Anayasası birçok bakımdan size bu Anayasal yetkiyi kullanabilme hakkı tanımaktaydı, fakat 'Milli İrade' size bu yetkiyi bu şekilde kullanmanız için vermemiştir. Demokratik ve yeni dönemin gereklerine uygun bir biçimde kullanmanız için vermiş olduğu bu egemenliği suiistimal ederek, toplumsal bir çatışmanın zeminini kurdunuz. Bu yüzden de 1924 Anayasası'nın önceki devrede kullanım biçimleri bir emsal teşkil etmemektedir.

Eski Rejimin Hukuk Yoluyla Tanımlanması

Yassıada mahkemeleri yalnızca devrik iktidarın temsilcilerinin yargılanmasını değil, aynı Anayasa ile yönetilen eski iktidarın da nasıl tanımlanması gerektiğini belirlemiştir. Yargılamalar sırasında hem bilirkişiler hem de

iddianame ve son olarak da karar metni bu farklılığı özellikle belirlendiği yerlerdir. Bu yeni tanımın yapılmasının en temel gerekliliği ise 1961 Anayasası'nın kabul edilmiş olmasıdır. Çünkü 1961 Anayasası'nın kabulü ile birlikte 'Atatürk Anayasası' olarak da tanımlanan 1924 Anayasası'nın yetersizliği kabullenilmiş olmaktadır. Bu durum yeni rejimin meşruiyetini oluşturmasında da bir sorun yaratmakta, çünkü DP iktidarının temsilcilerini savunmalarını 1924 Anayasası üzerinden oluştururken, yargılayanlar 'yeni hukuk devleti' anlayışı üzerinden hüküm vermektedir. Elbette ki yeni Anayasa kuralları üzerinden değil, fakat 1924 Anayasası'nın 1961 Anayasası'nın oluşumuna kaynak oluşturacak yeni bir yorumu üzerinden yargılama yapmaktadır.[14]

Bu yüzden eski DP'liler ve darbe sonrası Adalet Partisi siyaseti, 1961 Anayasası ile aralarına sürekli bir mesafe koymaya çalışmıştır. Özellikle Celal Bayar, 1961 Anayasası'nın yürütmeyi sınırlandıran ve iktidarı kontrol araçlarını çoğaltan yapısına karşı olma durumunu her defasında 1924 Anayasası savunusu ile dile getirmiştir. Bayar'a göre 1924 'Atatürk Anayasası'dır, (Onaran, 2023: 29; Tanör, 2018: 109) bunu yıkarak yapılan ise Atatürk'ün mirasına aykırı davranmak anlamına gelmektedir. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun da yine kendi döneminde çıkarılması gibi, kurucu lider kültü Bayar tarafından kendi siyasi konumunu tanımlamak için sıklıkla kullanılmıştır. Aslında 1924 Anayasası'nın iktidara vermiş olduğu yetkileri siyaseten olumlamak için eski rejimin yasal çerçevesini Atatürk ile bütünleştirmeye çalışmaktadır. Bu durum darbe sonrasında 1961 Anayasası ile kurulacak olan yeni rejimin savunucuları tarafından da üstesinden gelinmesi gereken, güçlü bir simgesel engel oluşturuyordu.[15] Bu yüzden yeni anayasa ve beraberinde kurulacak olan rejim topyekûn eskisini değersizleştirmeyecek ve hatta bir bölümünü suçlarken, bir bölümünü de yüceltecektir.

Darbenin hemen ilk günlerinde ortaya çıkan bir durum bu ilişkiyi görebileceğimiz bir yeni olgu yaratmıştır. 28 Mayıs 1960 tarihinde *Akşam* gazetesi "İkinci Cumhuriyet Kuruldu" başlığıyla yayınlanır ve bir süre hem kamuoyunda hem de başta Cemal Gürsel ve MBK temsilcileri tarafından bu tanım benimsenir. Fakat Burak Onaran'ın (2023: 6) da vurguladığı gibi kısa bir süre sonra kullanımdan kaldırılır, çünkü 'İkinci Cumhuriyet'in kurulduğu ilanında en tepki çekecek olan yön asıl olarak 'birincinin' bittiğinin ilan edilmiş olmasıdır. Darbeyi yapan ve destekleyen kesimler, yeni bir rejimin kurulmak üzere olduğunu bilmekte ve bunu istemektedirler. Fakat bu yeni rejimin eskisi ile arasına nasıl bir mesafe konulacağı konusunda tereddütleri vardır. Darbe meşruiyetini öncelikle Cumhuriyet'in temel niteliklerinden

ve 1924 Anayasası'ndan almaktadır. Bu durumda yeni bir Anayasa'nın ve dolayısıyla rejimin kurulduğunu ilan etmek eskisini yıkmak anlamına gelmemeli, daha çok bir sürekliliği işaret etmelidir. Süreklilik rejimin otoriter niteliği üzerinden kurulamayacağına göre, demokratik ve hukuk temelli bir siyasal rejimin aslında 1924 Anayasası'nın uygulandığı ilk dönemlerde de var olduğu gösterilmelidir. Yassıada duruşmaları sırasında yürütülen tartışmalarda bu ayrımın altının özellikle çizilmeye çalışıldığı görülür.

Duruşmalar sırasında hem iddia makamı, hem savunma hem de bilirkişi veya şahit olarak dinlenen kişiler Osmanlı-Türkiye Anayasal gelişmelerinin kısa bir tarihçesini yapmaktadır. Bu türden tarihsel tanımın en son ve sadeleşmiş hali Karar metninin girişinde bulunmaktadır:

> Türk Milleti, Tanzimattan beri modem ve medeni milletler seviyesine çıkmak, demokratik nizama kavuşmak gayreti içindedir. ATATÜRK zamanında çok partili hayata girmek için samimi ve ciddi teşebbüsler olmuştur. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ve daha sonra 1930 da kurulan "Serbest Fırka" bu teşebbüslerin mahsulüdür. Ancak o tarihteki şartlar, Atatürk inkılaplarının henüz gelişme devrinde olması, devam edip yaşamalarına imkân vermemiştir. 1945 de, İkinci Cihan Harbinin demokrasi cephesinin zaferi ile bitmesiyle çok partili hayata girme teşebbüsü yeniden başlamış ve o zamanın Cumhurbaşkanı, bu teşebbüslere "demokratik sahayı açmıştır". (Yüksek Adalet, 2006: 12)

Bu tarih yazımı biçimi, daha sonra adına 'Resmi Tarih' denilecek çerçeveyi de oluşturmuştur: Aslında Türkiye Cumhuriyet rejimi demokratik niteliklere sahiptir, ama 'dönemin şartları' ve 'sosyal yapının yetersizliği' sebepleriyle bu durum gerçekleştirilememiştir. Duruşmalar sırasında, sanıkların tek parti dönemine dönük bütün eleştirilerine rağmen, bu tanım, yargılananlar tarafından da benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Menderes, savunmasında tek parti döneminde şartların olgunlaşmamasından ve "toplumsal vasatın daha da aydınlanması"nı beklemek gerektiğini kabul ederek, aynı şartların kendi iktidarları döneminde de bulunduğunu vurgular (Yassıada Tutanakları: 2945).

Başsavcı, esas hakkındaki mütalaasının girişinde, 1924 Anayasası'nın kuruluş sürecini uzunca bir şekilde anlatır. Fakat özellikle yasanın ilk dönemdeki uygulamasını ayırarak, "Cumhuriyetin kurulduğu ilk andan Ata'nın vefatı tarihine kadar bu Anayasanın hükümleri, gittikçe memleket sathında daha derin temeller meydana getirerek bir halk idaresinin kurulmasına yer ve imkân hazırladı" (Yassıada Tutanakları: İ./11) biçiminde bir tanımlama getirir.

Aslında mahkeme, yerleşik tarih yazımını tekrarlamakta ve Atatürk devri uygulamalarının herhangi bir düzeyde anti-demokratik veya Anayasa'ya aykırı olamayacağının gerekçesini oluşturmaktadır.[16]

Yargılamaların son safhasında, savunma konumunda bulunanların da bunu kabul ettiği söylenebilir. Toplu savunma metninde DP'li yöneticilerin diktatörlük kurmaya teşebbüs etmelerine karşılık olarak, eski rejimin aslen "askeri bir diktatörlük" olduğunu, fakat Atatürk her ne kadar demokrat bir şahsiyet olsa da halkın zayıf ve cahil olmasından kaynaklı bazı diktatöryel tavırlar aldığından bahsedilmektedir. Fakat bunun rejimi diktatörlük haline sokmadığını Paul Gentizon'un "Mustafa Kemal ve Yürüyen Şark"[17] isimli kitabından örnekler vererek ispat etmeye çalışır. Bu yüzden toplumsal geriliğin bazen iktidarlara daha sert kararlar almayı zorlayabileceği iddia edilir (Naskali, 2013: 120-121).

Buna karşı cevap başka bir Fransız yazardan alıntı yapılarak, Anayasayı İhlal Karar metninde karşımıza çıkar. Bu defa mahkeme Maurice Duverger'in daha sonra da vesayet rejimi tartışmaları üzerinden sıklıkla tekrar edilen yorumuna başvurur. Karar metnindeki alıntı ve yorum şöyledir:

> Duverger, Türkiye ve D.P. hakkında sarahaten ve doğrudan doğruya görüşünü açıklamaktadır. Müellife göre tek partili Kemalist devri 1950 senesine kadar yumuşak, mutedil, ilerici, inkılapçı bir diktatörlüktür. (…) Müellif diyor ki "1950 seçimlerinde muhalefetin zaferi ile, Türk diktatörlüğü, batı demokrasisine tahavvül etmiştir: Bir kere iktidara gelince, galip parti, maateessüf geriye çark etmeye ve kendi lehine olmak üzere eski tek parti sistemini yeniden ihdasa çalışmıştır ki, bu, 1960 Hükümet darbesini tahrik etmiştir. (Yüksek Adalet: 34)[18]

Son olarak toplu savunma metni toplumsal gerilik, sosyal yetersizlik gibi aynı şartların 1924 Anayasası'nın ilk dönemindeki uygulamalarında olduğu gibi DP iktidarı döneminde de geçerli olabileceğini söyleyerek, suçun yine de Anayasa'da olduğunu "Bu itibarla memleketimizde demokratik rejimin muvaffak olamamasındaki illet sadece 1950'den sonraki tatbikatında değil ondan evvelki kuruluşundan başlamaktadır" (Naskali, 2013: 123) sözleriyle tekrar dile getirmektedir.

Sonuç

DP dönemindeki kurumsal ve yönetimsel krize yol açan temel unsur sadece DP zihniyetinin baskıcı karakteri değil, buna izin veren 1924 Anayasası ve tek parti rejiminin genel bütünleştirici niteliğidir. Genel anlayış yönetici partinin

iktidarı tekil bir güç olarak yönetebilmesi ve bunu da milli irade kavramıyla bütünleştirerek kendisini devlet ile özdeşleştirmeye çalışmasından kaynaklanmaktaydı. İktidar partisi, hükmetme gücünü milli iradeden almaktadır. İlkesel anlamda demokratik bir rejimin temel ilkesi olabilen bu durum, Anayasal bir yetki ile milli iradenin tekil anlamda iktidara ayrıcalık tanıması biçimine indirgenmiştir. Yani milli irade parti ile temsil olunur o yüzden de milli iradenin tekil temsilcisi partidir, devlet kurumsal ve politik olarak da bunun dışında değildir. Bu durum tek partili bir otoriter rejim içerisinde kendi meşruiyet ilişkisini yaratabilir. Fakat çok partili yarışmacı bir rejime dönüşümün gerçeklemesi gündeme geldiğinde sorun yaratmaktadır. Devlet artık milli iradeyi temsil ettiğini ileri süren partinin tekelinde değildir. Devlet, Millet ve Hükümet (parti) artık ayrılmak durumundadır. Fakat 1924 Anayasası ve rejimin genel niteliği bu denkliği süreklileştirebilecek bir düzeyde bu dönemde de devam etmiştir. DP iktidara geldiğinde de CHP'nin rakipsiz iktidarında olduğuna benzer bir işleyişi sürdürmek istemiş ve bu da yönetimsel krizin en başta gelen sebebi olmuştur. DP de aynı tek parti CHP'si gibi kendisini Milli İrade ile görevlendirilmiş bir hükmetme gücü, böylelikle devletin asli sahibi olarak görmeye devam etmek istemiştir. Böylelikle DP'ye karşı her türlü muhalefet temel olarak milli iradeye ve oradan da devlete karşı işlenmiş anlamına gelir. Bu çalışmanın odaklandığı sorun bu durumun tanımlanma biçiminin darbe ile birlikte hukuk üzerinden nasıl çözümlendiğini anlamaya çalışmak olmuştur. Bu tam anlamıyla 1924 ile birlikte kurulan rejiminin yeniden tanımlanarak dönüştürülmesi tartışmasıdır aslında.

Denilebilir ki, Yassıada mahkemesinde karar almanın biçimi ve sonuçları, tek parti döneminin benzer uygulamaları ile DP iktidarı arasındaki bağlantıyı silikleştirecek ve farklılaştıracaktır. Bu farklılaştırma, kurucu tek partili dönemin demokratik hassasiyetlere sahip olmakla birlikte bunu gerçekleştirmek için önünde kendi iradesi dışında bazı engellerin çıktığını, DP döneminde bu engellerin eski iktidar sahipleri eliyle ortadan kaldırılmasına rağmen, DP'li yöneticilerin kendi diktatörlüklerini inşa etmek için bu 'iyi niyeti' suiistimal ettiklerini ileri sürecektir.

Yassıada mahkemelerinin soruşturma, iddia ve mahkûmiyet kararları ile duruşma sırasında yürütülen tartışmalarda ise eski rejimin temel düzlemi korunmaya çalışılırken aslında ileriye dönük bir yeniden tanımlama yapılmıştır. Buna göre tek parti rejimi ardından gelen savaş sonrası dönemde aynı anayasal zemin üzerinde hareket etmekle birlikte tek parti iktidarı, DP iktidarına göre neredeyse daha 'demokratik' tanımlanır. Aslında rejim demokratik olmak istemekte fakat bu isteği 'dönemin şartları' veya 'iç-dış

savaşı tehdidi' yüzünden gerçekleştirilememiştir. Yargılamalar sırasında DP'liler kendilerinin Anayasa dışında davranmadığı savunusunu yaparken, iddia makamı temel olarak nasıl olup da Anayasa'nın çiğnenmiş olduğunu ispatlamaya çalışacaktır.

Yassıada duruşmaları, sadece yeni rejimin şekillendirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda eski rejimi de yeniden tanımlamıştır. Zira bu yeniden tanımlama gerçekleştirilemediği takdirde Anayasayı ihlal uygulamalarının tanımlanması da oldukça zorlaşmaktadır. Darbenin hemen ardından başlayan yoğun ve hızlı Anayasa yazma girişimleri, yeni dönemi tanımlarken, eski rejimin temel niteliklerini de yeni baştan biçimlendirmekte ve aslında müdahalenin meşruiyetini bu yeni değiştirilmiş tanım üzerinden yapmaktadır. Kemalist dönemin uygulamalarının yeni toplumsal ve siyasal duruma uygun olarak tanımlanması, yeni dönemde tek partili kuruluş döneminin daha demokratik bir ulusalcılık üzerinden kabullenilmesini de kolaylaştırmaktadır. Böylelikle darbe hem yeni demokratik düzenin hem de eski otoriter rejimin nasıl anlaşılması gerektiğini belirlemiştir.

Sonnotlar

1- Server Tanilli (1993:139) de benzer bir yorumu yapmaktadır: "Kuşkusuz, Türkiye'nin sorunları, doğrudan doğruya anayasa sorunları olmaktan çok, iktisadi ve sosyal yapı sorunlarıyla ilgili idi; 'demokrasinin önkoşulları'nı, ancak bu sorunların çözülmesi sağlayabilirdi. Sorunları yalnız anayasa sorunlarından ibaret saymada, -türlü etkenlerin yanı sıra o yılların siyasal kadrolarının yetersizliği de yol oynamıştır. Hemen bütün dikkatler bir noktada toplandı: Türkiye'de çok partili düzendeki tüm aksamaların suçlusu anayasaydı; anayasada yapılacak değişikliklerle, düzenin normal işleyişi sağlanmış olacaktı. O yılların muhalefeti, başta bunun mücadelesini yapar."

2- Anayasanın kabulü ve sonrasında yapılacak seçimler öncesinde Milli Birlik Komitesi partiler ile yuvarlak masa toplantısı düzenleyerek bazı ilkeler konusunda anlaşma sağlanmasını ister. Bu girişim ilk olarak İstanbul'da çıkan on bir gazetede yayınlanan bir çağrı ile başlatılır. Gazeteler "Teklif Ediyoruz" başlığı altında yayınladıkları metinde, "milletin yarınki hayatına yön vermekle birinci derecede görevli olan siyasi partilere" şu çağrıda bulunmuşlardır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni baştan ve demokratik esaslara göre kurulmakta olduğu bugünlerde, demokratik hayatın temel şartı olan çok partili rejimin bundan böyle tehlikeye düşmemesi için, siyasi partileri Sayın Devlet Başkanı'nın riyasetinde bir Yuvarlak Masa etrafında toplanarak şu hususta mutabık kalmaya ve bunu millete ilan etmeye davet ediyoruz." (Temizgüney, 2023: 115). Bütün siyasi partilerin katılacağı bu toplantılarda amaçlanan seçim sürecinde özellikle darbenin, darbe sonrası kurumların, Anayasanın ve Yassıada kararlarının eleştiri konusu yapılmamasını sağlamaktı. Bir nevi 12 Eylül darbecilerinin kendilerinin yargılanmamasını garanti

altına almak için anayasal bir düzenleme yapmasına benzer bir uygulamayı, bu defa daha katılımcı ve demokratik görünen bir düzeyde kurmaya çalışmaktaydılar. Yeni rejimin devlet gücünün olumlanması, yukarıdan bir yasa veya baskı ile değil, ikna ve rıza ile gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu toplantıların zabıtları yakın dönemde ayrı olarak basılmıştır. Bkz. (haz. Yıldırım, 2021). Bu yöntem DP iktidarı döneminde katılımcı siyasetin kanallarının çok açık olmaması nedeniyle yeni dönemde kamuoyu tarafından devlet ile iletişim kurmanın bir yolu olarak da benimsenecek ve tekrar edilmesi istenecektir. Örneğin aynı tarihlerde Türk Veteriner Hekimliği tarafından Cemal Gürsel'e çekilen bir telgrafta, siyaset dışı konuların görüşüleceği ve meslek teşekküllerinin katılacağı bir yuvarlak masa toplantısı talep edilmiştir (Temizgüney, 2023: 135).

3- Osman Doğru (1998: 32), Bakanlar Kurulu'nda görevli Amil Artus'un anılarından alıntılayarak devamındaki durumu şöyle aktarmaktadır: "Gürsel'in bu sözleri üzerine konuşan bakanlar, tutuklu bulunan ve memleketi ihtilale sürüklemiş olan kişilerin, ihtilali yapanlar tarafından yargılanmaları gerektiğini, bu işin başka iktidara bırakılmasında büyük sakıncalar olduğunu izah ettiler. Başbakan (Gürsel) söylenenleri dikkatle dinledikten sonra bu fikre katıldı. Ancak yargılamaların emniyet ve süratle yürütülmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi."

4- Madde 103.- Teşkilâtı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilâtı Esasiye Kanununa münafi olamaz.

5- Hâlbuki bu durumun yaratacağı sorunlara dair Turhan Feyzioğlu daha dönemin başında çok önemli bir çalışma yapacak ve kanunların Anayasa'ya uygunluğunu tartışmaya açacaktır. Bkz. Turhan Feyzioğlu. 1951. *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi: Yabancı Memleketlerde - Türkiye'de: Bir Kısmı Neşredilmemiş Yerli Mahkeme İçtihatları İle Yabancı Mahkeme İçtihatları, Mevzuat ve Mefhumlara Göre Tertiplenmiş Arama Cetvellerini Havidir*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.

6- Başgil (2008: 128), Menderes'in bu görüşmede şöyle söylediğini aktarmaktadır: "…bizim Anayasa sistemimiz herhangi bir kanunun Anayasa'ya uygunluğunun tartışılması ihtimaline yer vermez. Aksine, Meclis tarafından sadece oylanmış ve gerektiği gibi yayınlanmış olması, her kanuna Anayasa'ya uygunluk mührünü kazandırır. Bir başka deyişle, bizim bu konudaki sistemimiz, başka bazı devletlerdeki gibi zorlayıcı değil, esas itibariyle koruyucu niteliktedir. Bu işleyişe kısaca bir göz atalım: İlk önce kanun tasarısı, gerekli niteliklere sahip Parlamento komisyonunun incelemesine sunulur; zaten bu komisyonun asıl vazifesi teklif edilen kanunla Anayasa arasında var olabilecek aykırılıkları ortaya çıkarmaktır. Bu işlem tamamlanınca, tasarı, Anayasa'ya uygunluk meselesinin görüşmelerin her anında tartışılabileceği Meclis'in genel görüşmesine açılır. Böyle bir durum ortaya çıktığında, bu itirazı ya bizzat Meclis çözüme kavuşturur veya inceleme komisyonunun kararına havale eder. Anlaşmazlık giderildikten ve Anayasa'ya uygunluk böylece sağlandıktan sonra,

oylamaya geçilir. Meclis'in kanunu normal olarak kabul etmesinden itibaren ise, o kanunun Anayasa'ya uygunluğu meselesi ne idare tarafından, ne de mahkemelerce tartışma konusu yapılabilir. Böyle bir yetkileri olmadığı için mahkemelerimiz de bu tür itirazları daima reddetmiş; sadece birkaç taşra mahkemesi tamamiyle haksız olarak böylesi itirazları kabul etmiş, fakat onların kararları da zaten Temyiz'de bozulmuştur."

7- Toplu savunma bütün iddiaları karşılaştırmalı hukuk zemininde ele alın oldukça kuvvetli bir metindir. Mahkemenin genelinde olduğu gibi, bu savunmada da Komisyon'un hiçbir şekilde yargının yerine geçecek kararlar almadığı vurgulanır (haz. Naskali, 2013: 88-95).

8- DP Antalya milletvekili Burhanettin Onat, dava sırasında Recep Peker'in 1925 tarihli konuşmasından uzun bir bölümü okuyarak bu durumun eski Meclis'te de uygulandığını göstermek ister. Mahkeme başkanıyla aralarında şu sözler geçer: "Burhanettin Onat: Şimdi Takriri Sükûn Kanununu kabulünün ve yanı celsede alel acele getirilen yeni İstiklâl Mahkemesi kurulmasını icap ettiren bir vaziyetler İstanbul ve Ankara olayları başlayıp memleketi tehdit eden ihtilâlcuâne hareketlerden daha mı çok vahimdir? Başkan: Bunlardan mı mülhem aldınız? Burhanettin Onat: Hayır efendim, demek istiyorum ki, icabında Hükûmetler ve İktidarlar hâdiselere icraatı ile takaddüm etmek mecburiyetindedir, reis beyefendi (Yassıada: 571)."

9- Menderes şunları söylemiştir: "1950 ye kadar veyahut çok partili devreye kadar inhiraflar olduğundan bahsetmediler ve dediler ki, o günün tutumu; kurucular kendi yorumları içinde memleketi idare ettiler. Bunu bir inhiraf olarak göstermediler. Ancak çok partili hayat başladıktan sonra Anayasa hakkı ile tatbikata konulduktan sonra inhiraflardan bahsettiler. Binaenaleyh, bu noktada sarih olmalarını çok rica edeceğim. Çünkü aynı Anayasa 1924 den şu tarihe kadar muayyen tatbikat gösteriyor. O tarihten sonra da 1960 da nihayet buluncaya kadar… (Yassıada: 2419)."

10- Davanın ilerleyen aşamalarında darbe öncesi dönemin en tartışmalı isimlerinden biri haline gelen Hüseyin Nail Kubalı'nın şahit olarak dinlenmesi sırasında yine aynı tartışma gerçekleşecektir. Bu defa Menderes daha açık olarak soracaktır: "Sanık Adnan Menderes - Reisbeyefendi, şimdi soracağım suâl şudur: Eğer münasip görürseniz kendisine tevcih buyurursunuz. Takdir zatıâlinizindir. Bu hareketi Anayasa dışı görüyorlar mı, görmüyorlar mı? Çünkü biz Anayasa hareket etmek yönünden Vatan İhaneti ile töhmet altında bulunuyoruz beyefendi. Binaenaleyh bu sualin muhterem Profesör'den sorulmasını zannediyorum ki hakkımız olduğunu teslim buyuracaksınız. Başkan – Sizinkisi öyle bir def'aya mahsus değil. Şahit ATATÜRK devrinden itibaren, Anayasa nizamının takip ettiği seyiri söyledi. Devam edin. Sanık Adnan Menderes – Tek parti idaresini Anayasa dışı görüyorlar mı, görmüyorlar mı? Şahit Hüseyin Nail Kubalı – Efendim, tekrar etmiş oluyorum. ATATÜRK devrine ait tek parti rejiminin hüviyetini, mesnedini ve mazeretini söyledim. Kendileri ATATÜRK devrine ait tek parti rejimini Anayasa dışı telâkki ediyorlar mı idi ve benim gördüğüm mazeret ve mesnedi açama görüyorlar mı idiler? (Yassıada: 2509)."

11- Aydemir (1993: 487), Menderes'in tek parti dönemi hakkındaki yorumlarında kendisine hak vermektedir. Hatta daha ileri giderek, özellikle Şapka Kanunu ve 6 Okun Anayasa'ya dâhil edilmesi meselesinin parti ve devlet arasında yarattığı özdeşliğin Menderes'lerin yargılanma gerekçesini zayıflattığı kanaatindedir: "Kanaatimce, bu iki iddianın ikisi de doğrudur: Örneğin, şapka kanunu iyiydi. Lazımdı. Bizim milli yapı ve telakkilerimize göre, inkılapçı nitelikte bir hamleydi. Ama bu kanunun hem çıkarılış şekli, hem bünyesi bakımından, 1924 Anayasasına uygun olmadığı, o zaman Mecliste Nurettin Paşa tarafından bir takrirle ileri sürülmüştü. Hatta bu takrir oya konulmamıştı… Aynı suretle Halk Partisinin 6 ilkesi evvela parti programına, sonra da anayasaya girince, gene böyle durumlar hâsıl olmuştu. Anayasanın bu suretle amir hükmü yerine geçen, mesela milliyetçilik, inkılapçılık, devletçilik nerede başlayıp nerede bitiyorlardı? Bir insan 'milliyetçi değilim', yahut 'İnkılapçı değilim, devletçi değilim' derse, anayasaya isyan etmiş olur muydu?"

12- DP kurucuları tarafından henüz CHP'den ayrılmadan ilan edilecek olan "Dörtlü Takrir", sonradan Yassıada duruşmaları sırasında da dile getirilecek olan eski rejimin "demokrasiye açıklığı" durumunu da kabul etmektedir. Zaten bu metindeki "taleplerin" de bu imkân üzerine mümkün olabildiğini söylemektedir: "Daha kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik (aktaran, Akandere, 2003: 23)."

13- Menderes'in DP muhalefette iken söylemiş olduğu karar metninde geçen karara dayanak oluşturması için yer verilen konuşmalardan şu kısa örnek verilebilir: "Bir Anayasa, vardır. Bir de Anayasaya muarız kanunlar vardır. Bu aykırı kanunlara "kanun dışı kanunlar" demek icabeder. Binaenaleyh iktidar partisi, kanun dışı kanunları değiştirmemekte inat ederse, bize kanun dairesinde kalmayı tavsiye etmek yersiz olur." (Menderes, Mersin, 9. 1948) (Yüksek Adalet, 2006: 59)."

14- Örneğin yargılamaya esas olarak kabul edilen Soruşturma Komisyonu'nun kararnamesinde, suçlamalar yalnızca Anayasa'ya dayanarak değil, bununla birlikte İş Kanunu, özel hukuk kuralları ve uluslararası hukuk normları da dikkate alınarak hazırlanır. Böylelikle mahkeme 1924 Anayasası'nın uygulanmasında çok da görülmeyen ve aslında 1961 Anayasası'nın ruhunu oluşturan 'hukuk devleti' olma durumunu yargılamaya esas olarak almaktadır. Bkz. (Yassıada: 413-417).

15- Cemil Koçak (2024: 176), bu durumun dönem içerisinde pek de fazla tartışılmamış olduğunu şöyle söylemektedir: "Belki de asıl tutarsızlık, Atatürk'ün anayasası sayılabilecek olan 1924 Anayasası'nın yetersiz ve güvenilmez bulunarak, bu anayasanın temel siyasal felsefesinin tam aksi bir anayasa tasarısı kaleme almaktı! Ne var ki bu çelişkili siyasal tutum, o dönemde ya hiç dikkati çekmemişti ya

da çekmişse bile, pek de üzerinde durulmaya değmeyecek küçük bir ayrıntı olarak görülmüştü! Belki de bunun bir çelişki olduğunun farkında olan kimse yoktu!". Aslında bu çelişkinin farkında olma durumu hem Yassıada duruşmalarında hem de yeni Anayasa'nın gerekçesinde oldukça açık biçimde görünmektedir.

16- Duruşmalar sırasında şahit olarak dinlenen Bahri Savcı ise aynı Anayasa'nın iki ayrı dönemde farklı uygulanması konusundaki durumu, isim olarak ifade etmeden Atatürk'ün şahsında "rejimin koruyucularının" var olması açısından şöyle açıklamaktadır: "Şahit Bahri Savcı – Efendim, tek partili devre içinde, Anayasa eşkâli içersinde rejimin kurucuları, koruyucuları ve muhafizları tarafından sevk ve idare edildikleri bir vakıadır. Çok partili devrenin artık kurucusu, koruyucusu, muhafızı görevi gibi bir görev hiçbir teşekkül üzerinde mevcut değildir. Bu teşekküller tarafından Anayasa eşkâli içersinde siyasi iktidarın teşekkül etmesi ve icra edilmesi lâzım gelir. (…) Sanık Adnan Menderes – Kurucu ve koruyucu bu tabiri bizzat Anayasadan mı alıyorlar? Şahit Bahri Savcı – Hayır efendim, siyasi ilimlere mensup olduğumu arzetmiştim (Yassıada Tutanakları: 2420)."

17- Orijinal ismi *Mustapha Kemal ou L'orient en Marche* olan bu kitap daha sonra Fethi Ülkü tarafından *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu* başlığıyla çevrilmiştir (1983), Ankara: Bilgi.

18- Karşılaştırma için Bkz. (Duverger: 75-76).

Kaynakça

Akandere O (2003). Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak 'Dörtlü Takririn' Amacı ve Mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 5-28.

Akça İ (2010). Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde: E B Paker ve İ Akça (der), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 351-406.

Arıkan H V (2008). Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmalarının ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydemir Ş S (1993). *Menderes'in Dramı?*. İstanbul: Remzi.

Aydın S ve Taşkın Y (2018). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi.* İstanbul: İletişim.

Başgil A F (2008). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*. İstanbul: Yağmur.

Camelio N (2016). "Askerler Tarafından El Konan Hukuk": Türkiye'de 1961 Anayasası'nın Yazılması. İçinde: M Aymes B Gourisse ve E Massicard (der), *Devlet Olma Zanaatı – Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı*, İstanbul: İletişim, 119-140.

Demirbaş D (1989). 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında Siyasal Yapılanma ve Bunların Siyasal Hayata Etkileri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel T (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı – Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Doğru O (1998). *27 Mayıs Rejimi*. Ankara: İmge.

Duverger M (1965). *Diktatörlük Üzerine*. Çev. B Tanör. İstanbul: Dönem.

Gülalp H (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. İstanbul: Belge.

Sevinç M (2021) İrfan Aktan ile Söyleşi. 21 Nisan 2021 https://birartibir.org/meclisten-turkiyeli-sesleri-yukseliyor. Son erişim tarihi, 14/01/2025.

Yassıada Tutanakları. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM__/d00/c002/tm__00002034.pdf Son erişim tarihi, 14/01/2025.

Koçak C (2024). *27 Mayıs'ın Kayıp Anayasası*. İstanbul: Vakıfbank Kültür.

Sevinç M (2011). Anayasal Geleneğimizde 1924. *Radikal İki*. 26 Ekim.

Naskali E G (haz.) (2013). *Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması*, İstanbul: Kitabevi.

Onaran B (2023). 27 Mayıs Dönemi Cumhuriyet Tartışmaları: Sürekli ve Sayılı mı? Tek ve Ebedi mi?. *Toplum ve Bilim*, 163, 5-31.

Soysal M (1997). *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*. İstanbul: Gerçek.

Soysal M (2019). Suçsuz Anayasa. *Mülkiye Dergisi*, 43 (4), 829-833. (Tıpkıbasım. Orijinali 1 Ağustos 1960 tarihli Forum dergisinde yayınlanmıştır.)

Tanilli S (1993). *Devlet ve Demokrasi – Anayasa Hukukuna Giriş*. İstanbul: Cem.

Tanör T (2018). *Anayasal Gelişme Tezleri*. İstanbul: Yapı Kredi.

Temizgüney F (2023). 1960 Darbesi Sonrası Yuvarlak Masa Toplantıları: İstişare mi Askerî Vesayet mi? *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(37), Bahar, 107-137.

Temsilciler Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), S. Sayısı: 35, 9.3.1961. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM__/d00/c002/tm__00002034.pdf Son erişim tarihi, 14/01/2025.

Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası (esas no: 1960/1). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/b1a972e7-b5a9-41f7-93fd-96de1caf7e90 Son erişim tarihi, 14/01/2025.

Yıldırım Y (2021). *Milli Birlik Komitesi ve Siyasi Partiler Yuvarlak Masa Toplantısı Zabıtları*. İstanbul: Kitabevi.

Yıldırmaz S (2024). 1950'li Yıllarda Toplumsal Hareketler. İçinde: Y D Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketlerin Asrı,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 49-81.

Yüksek Adalet Divanı Kararları (2006). İstanbul: Kabalcı.